

Dr. A. Nihat Tarlan

HAYALÎ — BÂKÎ

XVI. asır, divan edebiyatının çok verimli bir devridir. Şuara tezkireleri bu devirde yetişen büyük küçük pek çok şâir ismi zikrederler. Fakat bilhassa iki şairin medhi hususunda âdeta biri birleri ile yarış ederler: Hayalî, Bâkî.

Hayalî, zaman itibariyle, Bâkî'den evveldir. Bâkî doğduğu zaman, Hayalî edebiyat âleminde şöhretini kurmuştu. Kanunî devrini kudretleri ile şüsleyen bu iki şairden Hayalî'ye zamanında çok değer verilmiştir. Büyük hükümlerlik vazifeleri yanında bizzat şiirle de uğraşan Kanunî İbrahim Paşa tarafından kendisine tanıtılan Hayalî'yi çok severdi; onu nedimleri arasına almıştı. Eserlerini şahane ihsanlar ile karşılıyor, divanını elinden düşürmüyordu. Bu hal diğer şairlerin hasedini celbediyor, Hayalî aleyhinde pek mütecevizane hicivler yazılmasını mucip oluyordu. Hicivden esasen hoşlanmayan Hayalî, bazan haylı kaba olan bu hücumlara mukabele mecburiyetini hissettiği zaman, daima vakar ve nezahetini muhafaza etmiştir. Kudret ve muvaffakiyetinden emin idi. Bu hasedin ölü dalgaları şöhretinin Bâkî'den sonra devam edememesine sebep olmuştur. O devre ait mecmualarda Hayalî'nin manzumelerine çok tesadüf edilir. Fakat zaman geçtikçe, bu şöhret yerini Bâkî'ye bırakıyor. Bâkî san'at âleminde sultanlığını ilân ettikten pek az sonra Hayalî vefat edince, bütün meydan bu yeni yetişen şöhrete kalıyor. Hayalî'ye şiir emaretini menşur ile vermiş

Hayâlî mülk-ü suhânde 'aceb mi olsa emîr

Ki verdi Husre-i mülk ü suhân nîa menşûr

olan Kanunî Bâkiye'de bu mülkün sultanlığını bahşediyor.

Hayalî, kendisini pek yakından tâkip eden genç ve parlak bir ikbalin tazyiki altında, yavaş yavaş sönmeğe yüz tuttu. *Hayalî-i maruf*, *Hayalî-i meşhur* unvanları şuara tezkirelerinin tozları altına gömüldü. Müteâkip asırlarda daima Bâkî en yüksek mevkii işgal etti. Bu unutulmak hâdisesi üzerinde müessir olan diğer bazı âmillere kısaca temas etmek fâideden halî değildir.

Hayalî zamanında çok kıskanılmış bir şairdir. Batınî ve Alevî idi. muntazam bir medrese tahsili görmemişti ve zamanının san'at telâkkisinden ziyade ruhunun hakikî şiirine uymuştu. Şöhreti etrafına Hayalî kadar haset

duyguları toplamayan ve sünni, âlim, şairden ziyade san'atkâr olan Bâki ile rekabet edemezdi. Fakat bugün o haset bulutları dağılmış, şiirin mezhep ve o zamanki telâkki dairesinde ilim ve tasannu ile ilgili olmadığı anlaşılmıştır. Şimdi onların eserleri üzerine daha ileri bir şiir anlayışı ile tarafsızca eğilebiliriz.

Divan edebiyatının birinci derecede gelen şairleri eskiden beri şöyle sıralanır: Fuzulî, Bâki, Nefî, Nedim, Şeyh Galip. Biz bu listede tadilat yapmak sırasının geldiği kanaatindeyiz. Fuzulî, Bâki, Nefî bu listeye dahil iken, sırası ile bunlardan daha büyük şair oldukları muhakkak olan Nevaî, Hayalî ve Nailî'nin hariçte bırakılmaları lâyiki ile incelemeyerek eskiden gelen ve aykırı bir çok sebeplerle teessüs eden bir an'neye körü körüne uymanın zalim bir hatasıdır ve artık devam etmemelidir. Biz Burada Hayalî ile Bâki'yi bahis mevzuu edeceğiz. Evvelâ bu iki şairin elimizdeki vesikalara nazaran ruhî portrelerini çizmek istiyoruz. Çünkü san'atkârlık insan organizmasının özel bir yaradılışının mahsulüdür. Hayalî kuvvetli bir şiir ve tarikat kültürü merkezi olan ve Hasan Çelebi tarafından „Mecma'ı suarâ ve menba'ı zurefâ“, Âşık Çelebi tarafından ise, „Gaziler ocağı ve ârifler durağı“¹ vasıfları verilen Vardar Yenicesi'inde doğmuştur. Şahsen gayet yakışıklı idi.² Daha pek genç iken, şiirle meşgul olmağa başlamıştı³ ve yine pek genç iken, bir aşk uğrunda yerinden yurdundan ayrılarak Kalenderilere katılmış şehir, şehir dolaşmıştır⁴

¹ Hasan Çelebi ve Âşık Çelebi tezkereleri — Hayalî.

² İstanbul'a geldiklerinde, Sarı Gür Merhum'un, ki emr-i şeri'de salâbeti ve beynennas ilka-ı ra'b u mehabeti menkuldür, İstanbul kadısı bulunup bunun gibi perîpeyker gulâm-ı emred bu rafizî-i çun divü dedin yanında durmak ne meşru ve ne ma'kuldür. (Âşık Çelebi Tezk. — Hayalî). Erbab-ı hüsn u beha miyanında seramed bir nev-civan idi (Beyanî Tezk. — Hayalî).

³ Ey Hayalî çardeh sâle dahî bir tıfl iken

Tab'-ı mevzûnüñlä öldün naqd-i Selmân-ı zamân

. Sehl zamanda şiir söyleyip hal u hat vaşfında üzerine nokta koymayacak gazeller yazıp (Âşık Çelebi Tezk.—Hayalî). Dahî sebzezar-ı hattı nareside çar eb-rular gibi kavis kaşlarının sayesi leb-i lâ'inde demide olmadan eş'ar-ı hasene ile iştihar bulmuştur (Âli, *Künh-ülâhbar, Kanunî devri şairleri*).

⁴ Baba Ali Mest-i Acemi bir güruh-u enbuh-ı pür- şuküh-ı Kalenderiyân ve cemaat-i serbürehnegân-ı bi-ser u saman ile Yenice'ye uğradıklarında, Hayalî bunların did u vadidinden zevk ve dak ve laklarından ızhar-ı şevk edüp köçeklerine aşk bazlıklar edüp . . . İstanbul'a bile gelür idi (Âşık Çelebi Tezk.).

Dilden Hayalî şüret-i idrâki kazıyub
Divâne-meşreb oldu Kalenderlik eyledi

Divân-ı Caşk-ı yârda divâne yazılıb
Terkeyle nâmuñı be Hayalî kalender ol

Ol şanevber kad için evden olüp âväre
Süreyim bäd-ı şabâ gibi yüzüm kühsâra

Şu iki rivayet bize Hayalî'yi yaradılış itibariyle güzelliğe karşı çok duygulu ve sınırlarının kuvvetli hakimiyeti altında ezilmiş bir şahsiyet olarak takdim eder. Daha 15 yaşında iken, Hayalî ile tanışıp (Hayalî o zaman 42 yaşlarında idi) onunla 20 seneyi aşkın bir zaman gayet sıkı bir dostluk eden ve şairimizi her hususta pek iyi tanıyan Aşık Çelebi'nin zikrettiği ufak tefek kayıtlar bize Hayalî'nin ruhî durumunu gayet iyi tanıtır. Bunları yan yana getirerek manevî simasını sarahatle çizebiliriz: O, serazad, kayıt tanımayan avare bir şairdir. O derecede, ki mesnevi dahi yazmamıştır.¹ Hassas ve ruhî zevklerine düşkün olan bu şair büyük bir izzet-i nefse de sahipti. Benliğinden çok şeyler bekleyen ve isteyen bu şahsiyet ona hakikaten büyük bir değer atfediyordu. Mutasavvaftı. Mistik aşk onu zahirî şeriatin dar hudutlarından iç âleminin geniş tefekkür ve tahassüsüne sürüklemiştir. Bu sistem esasen aşk temeli üzerine kurulmuştu. Onu da bu ruhî vaziyeti aşka ve onun peşinden batınilîğe sürüklemiştir. Sonradan bu mezhebi terkettiği rivayet edilirse de, biz buna pek kani değiliz. Şairimiz mal ve mülk kaydında değildi.² Manevî zevk peşinde koşardı. Böyle olduğu için, dostlarının ısrarı ile bir kaç defa padişaktan bazı şeyler istemiş, fakat sonra pişman olmuştu. Onu İbrahim Paşa ve Kanunî yanında daima hürmete mazhar eden bu istiğnası olsa gerektir.³

Kendini çekemeyenlere mukabele ettiği zaman, ne kadar yüksekten söz söyler:

Firdevsî-i kelâm olamazsın benüm gibi

Nâr-ı hasedle cânuña yüz bin 'azâb kııl

Hurşid-i himmetümde felek gerd-i zerredür

Ol zerreden vücūdunı var sen hisâb kııl

1 . . . „Her çend ibram ve ilhah ederdim mesneviden size bir eser lâzımdır, gazel şair haline şahit ve mesnevi hâkimdir derdim, benim meşrebim bilirsin bir hikâyeye iptida edip itmamı ile mukayyed olmak tekellüftür; ben âlem-i tekellüften belki âlem-i tekliften azade bir herifim“ derdi (Aşık Çelebi Tez.—Hayalî).

2 . . . İdraratına ve ihracatına mutlaka iltifat etmezdi. Sairler gibi defter-i dahl u harcı mahv u isbat etmezdi. Eğer nukud ve ecnasdır ve eğer me'külât ve libasdır, nice gelirse, öyle giderdi. Alan alır, veren verir. Her kişi istediğın malikâne tasarruf ederdi. Timarından nice kanîtar ruğan ve asel gelirdi; kendi ferağ-ı bâlinden bir kaşık yağı yemezdi (Aşık Çelebi Tez.—Hayalî).

3 . . . Rumeli'nin suhan-ârâsı. hava-yı istiğnanın hüması kaf-ı alem-i itlâkın ankası, bi-takyidlik kûyunun gedası, şehlevendler güruhunun padişahı meşhur Hayalî Bey... (Aşık. Çelebi Tez.—Hayalî).

Feleğe baş eğmeyen, dünyevi hususlara değer vermeyen, yalnız iç âleminin¹ manevî zevkleri peşinde koşan bir hüviyet.² Bu hüviyet tasavvufî görüş ve duyuşun içinde ne müstesna bir özellik gösterir. Hattâ kendisinde *hal* denen derin samimiyetin şiirine verdiği kudret muhitine o derece müessir olmuştu, ki muasırları ona bir nevi kutsiyet dahi atfediyorlardı.³ Esasen eserlerinde batınlığın ehl-i sünneti incitecek şekli de yoktu.

Hayalî, yukarda söylediğimiz gibi, kuvvetli bir medrese tahsili görmemişti. Yalnız bir müddet memleketinde okumuş ve sonra Baba Ali Mest-i Acemî'nin yanında terbiye görmüş, bilâhare de Şehir Muhtesibi Uzun Ali'ye tesliminden sonra „tahsil-i marifete meşgul“ olmuştur. Yazılarındaki bazı hataları Aşık Çelebi'nin tashih ettiğine bakılırsa, kâfi derecede okuyamadığı anlaşılır. Bununla beraber manzumelerinde pek az hataya raslanmaktadır.

Ana çizgilerini çizdiğimiz bu portreyi eserleri teyit eder ve tamamlar.

Bâki hakkında bu denemeyi yapmak bir az daha zordur; çünkü elimizde kâfi vesika yoktur. Mevcut bilgilerimize göre, onu şu ruhî durumda tasavvur edebiliriz:

Mütevazî bir aile çocuğu, ki sırf şahsî gayreti ile ilmiye rütbelerinin şeyhülislâmlıktan bir evvelkisi olan kadi-askerliğe kadar yükselmiş. Bu bilgimizi eseri ile birleştirence, Bâki'nin bâriz vasfını derhal bulabiliriz: zekâ, hayatını adım adım büyük bir gayret ve basiretle yükselten bir zekâ.⁴

Baki âlimdir. Şiire, Hayalî gibi, pek genç iken, içten gelen bir hamle ile başlamamış, medresede tahsil ederken, ilmî hüviyetinin gelişmesi sıralarında şiirle meşgul olmuştur. Zamanında gerek ilmî ve idarî önemli şahsiyetlerle, gerek saray ile olan münasebetlerinde gördüğümüz durumu

1 Buldı batınla Hayalî şeref-i 'âlîyeyi
Ey każâ zâhirini gerçi anuñ dūn etdūñ

2 Gün gibi tutsañ cihânı terkedüb tecrîd ol
Mihr ol tecrîd için hemsâyedür 'îsâ ile
'Aşık-ı dîvâne öldür 'aşk bâzârında kim
Bu dokuz mînâyı şır bir seng-i istîgnâ ile

Devlet-i dünyâya meyl etmez Hayalî pāk-dil
Şāhbāz-ı evc-i istîgnâ olan kōnmaz leşe

³ . . . Kelâma kuvveti ve fūnun-ı şiire kudreti böyledir, ki ululardan mervidir, ki Hayalî'nin kuvve-i kudsiyesi âlem-i ünsle âşinâ ve dide-i aynelyakini kuhl-i ruşena-yi gubar-ı âlem-i gayb ile bîna idi (Aşık Çelebi Tezk. — Hayalî).

⁴ Evan-ı cevanîde ve bu sarây-ı fânide okumak semtine salık düşüp az zamanda çok marifete malik olmuş.... Meydan-ı fazilette gūy-ı sebkatî çevgâni marifetle emasîl ve akranından kapıp meratib-i ulya keşb kılıp (Ahdî Tez. — Bâki).

onda bu akıl ve zekâ hassasının pek kuvvetli olduğunu açıkça gösterir. Bâki, daha dânişmend iken, şiirlerini duyan padişah onu hemen himayesine alıyor.¹

Çok büyük mevkilere yükseldiği halde, bir türlü zekâsının mükâfatını gördüğüne kail değildir ve ihtirası sönmemiştir. O şeyhülislâm olmak istiyordu. Lâkin nüktedan, zarif, meclis-ârâ bir şair olan Bâki'de „vakar-ı meşihat“ bulamıyorlardı. İhtimal o ekâbir meclislerinin bir az dalkavukluğu seven nabızgir bir müdâvimi idi.

Hulâsa olarak Bâki âlim, çok zeki, lâtifeci, dünyevî zevklere, ve ikbale muhteris, şiiri derunî ihtibaslarının tabii ve serbest ifadesinden ziyade zekâsının bir oyuncuğu haline getirmiş, belki onu ikbaline basamak yapmak istemiş bir şahsiyet! Eserine hâkim olan nükte ve zarafettir. Bu tasannular onun indinde hakikî san'attır.² Muasır olan Nev'i'nin Bâki tipindeki sa'atkârlara ehl-i sanayi vasfını vermesi o zaman da san'atta bir telâkki ikiliği mevcut olduğunu gösterir.³

Evvelâ tasavvuf bakımından iki şairi karşılaştıralım. «Bâki» divanında hayat görüşünün derin bir felsefesi olan bu düşünüşü sistemine pek az yanaşmıştır; topu topu otuz kırk beyt kadar ya çıkar, ya çıkmaz.

Çünkü bu felsefeye yanaşabilmek için engin, çok heyecanlı ve sentetik bir ruh lâzımdır. İçten gelen heyecan, maseva denen ağır yükü üzerinden silkip atacak bir kudrette olmalıdır. Tasavvufi şiirde ruhun sıcaklığı adeta el ile hissedilir bir derecede barizdir.

Sırf fikri bir tasavvuf şiiri muayyen terimler üzerinde bir nevi canbazlıktan veya tasavvuf ilminin nazma çekilmesinden başka bir şey değildir. Engin fikir, şahsiyet potasından erir ve muhakkak bir hususiyet alır.

¹ Padişah-ı bülend-himmat ve Sultan-ı saadetmend hazretlerinin gûş-u hoşuna ebyat-ı dil-firibi ve kelimat-ı garibi erişince, ahvalin teccasüs etmişler. Dânişmendlikten alıp bir medreseye vermişler: ilk defa Silivri 'de otuz akça medrese sadaka buyruldu. Hakkâ budur, ki bu silsile teselsül bulalı, bir dânişmende böyle riayet ve izzet olup saadet bulmamıştır. (Abdî Tezk.— Bâki).

² ... Eş'ar-ı dil-pesendi arafet-i mânada alem ve zerâfet-i edada müselleme-i âlem olan Abdülbâki Efendidir... Galib-i kelimat-ı makbuletül-insicamı ahâen-i sanayi-i bediyye olan tevriye ve iyham üzere mebni olmağla, hâme-i sihir-sazları ol lâtife-i bediaya revnak-ı taze vermiştir. (Rıyâzî Tezk.— Bâki).

Lâtifi tezkiresini yazdığı zaman, Bâki pek genç idi; o da:

„Nev-cevan ve nev-heves iken, sanayi-i şiiriyyeye dest-resi vardır“ diyerek Bâki'nin bu hususiyetini zikrediyor.

«Mezbur Baki Efendi'nin aksam-ı eş'ar-ı belâgat-nizamından tevriye ve iyhama meyl-i tamı var idi (Hasan Çel. Tezk.— Baki).

³ ...

Bu sâde nazmı ehl-i şanâyi' beğenmese
Nev'î ne ğam bizüm sözüümüz çâşıkânedür

Bâki ise aklının elinden kolay kolay kurtulamayan bir varlıktır.
Divanından en seçme parçaları alıyorum:

*Meyden şafâ-yi bâtın-ı humdur ğaraż hemân
Erbâb-ı zâhir añlayamazlar murâdumuz*

*Zâhidâ 'ibret gözin aç şüret-i zîbâya bak
Bir nazar âyîne-i şun^c-u cihân-ârâya bak
Dildür ol baħr-i haķîkatden vücûduñ mülküne
Şol derünüñ 'âleminde mevc uran deryâya bak*

*İrişdüm bahre cüy âsâ basîṭ-i ħâkden geçdüm
Bisâṭ-ı ħurbe erdüm çenber-i eflâkden geçdüm*

*'Alâyîkden mücerred ol ser-i küyünda mesken bul
Mesîḥâ-ves mekânı âsumândur ehl-i tecridüñ*

*Saħn-ı ħarîm-i vuşlata düşmek murâd ise
Evvêl safâ-yi ṭab^c ile mânend-i şebnem ol
Kesb-i leṭâfet eyle nesîm-i seħer gibi
Andan derün-ı perde-i esrâra mahrem ol*

*Dil-beste olma terligine tâze goncanuñ
Ol pîrehende cilve kılan gül-^cizârı gör*

*Bîñ ħicâb-ı kibriyâ altında göstermez yüzin
Kendüyi gözlerden ol sultân-ı ħübân gizlemiş
Heṭ mezâħir üzre zâhir çeşm-i nâzırdan nihân
Kendü envârında kendin mihr-i raħşân gizlemiş*

Hayalî divanı bu vadede gazellerle doludur. Bir kaç beyit okuyalım:

*Bizüz ṭarîķ-i fenâ sâliki ilâhîler
Gedâ-yi 'âlem iken reşk-i pâdişâhîler
Benem o salṭanat-ı faķr şâhı kim oldu
Kapımda iki cihân begleri sipâhîler
Felekde kevkebe-i mihr-ü-mâha ben vardum
Direm-ħarîdelerümdür deñizde mâhîler*

*Ka'be-i küyünda her kim dilberüñ ħurbân olur
Gerçi bir cândan geçer ammâ serâser cân olur*

Fakr ile fahr eyleyen dergāh-ı sulţān istemez
 Dūd-ı āhı sāyesinde tāk-ı eyvān istemez
 Cāme-i zerrīni neyler vermeyen cisme vüçüd
 Sāyesinden ‘ār eden horşīd-i rahşān istemez
 İsteyen gelsün geçen geçsün şalādur ‘āleme
 Padişāh-ı ‘aşk dergāhında derbān istemez

Sākī-i bezm-i kazādur kāse-i her sāğarı
 Mey yerine kan sürer ol bezmde şemşirümüz
 Ey Hayālī biz kelāmullāh-ı nāţık olalı
 On sekiz biñ ‘ālem olmuşdur bizüm tefsirümüz

Gördüğünde hākde kanın demiş Mansūr-ı mest
 Eyledüm gülzā-ı ‘aşkullāhda gül sohbetin

Ey mahabbet bādesi kılduñ Hayālīden zuhūr
 Cismi içre her regi bāğuñda tāküñdür senüñ

Perde-i gayb ı hüviyyetde olan ebkāra biz
 Cilvegāh-ı mümkināta gelmeden mahremlerüz
 Ey Hayālī on sekiz biñ ‘ālemüñ biz zılliyüz
 ‘Ālem isterseñ bizi seyr eyle kim ‘ālemlerüz

Bir şınık sāğarda seyr-i mümkināta mālīküz
 Biz harābāt ehliyüz böyle olur irşādumuz
 Şaydumuz murğān-ı kudsi-āşiyāndur olalı
 ‘Ankebūti dām ile nūr-ı başar sayyādumuz

Biz hōd havāya munkalib etdük vüçüdumuz
 Sāye dañi ne günlere bekler ki yanumuz

Kūy ı ‘aşkuñ gedası çākeriyüz
 Biz begüm pādişāha mensūbuz

Gördük Hayālī nūr-ı Hākı şanma sen bizi
 Zerrāt gibi mihr-i cihān-gerd esiriyüz

Bu iki şairin mutasavvıfane şiirleri mütalāa edilirse, görülür, ki
 Bâki tasavvufa nadiren girmiş, Hayālī ise nadiren o çenberden kur-
 tulabilmiştir. Bâki tasavvufun umumî bir kaç umdesini cidden selis bir dil

ve muvaffakiyetli bir nazım içinde tekrar etmiş, Hayalî bu duyuş ve görüş içinde erişmiş ve o ruhî haleti çok geniş bir âlem içinde daha mahrem bir dil ile terennüm etmiştir. Bu, tefekkür ve hassasiyetin daima bu merkez etrafında döndüğünü gösterir.

Bâki'de şiirin esas vasfı nükte ve zarafettir. Tasannua bilhassa ibham ve tevriyeye çok düşkündür. Yukarıda gördüğümüz gibi, o zaman bedîi san'atların en güzeli telâkki edilen bu tasannu ibtilâsı ve muvaffakiyeti Bâki'de şekil düzgünlüğünü de bulunca, onu birinci derecede bir şair mevkiine yükseltmekte tereddüt etmemiştir. Ancak bu tasannu ve ifade mimariisi ortadan kalkarsa, Bâki'de fikir ve duygu bakımından heyecan maddesi namına pek az şey kalır ve bu kalan şey de pek yeknesaktır. Çünkü misralar bu tasannuu vücuda getirmek için yapılmışlardır. İç maddenin kudretine hiç önem verilmemiştir. Hayalî'de bu tasannua ve Bâki'nin içinde bocalayıp durduğu klâsik âleme kısmen düşmüşse de, bu tasannu daima el ile tutulur ve derinden duyulur bir heyecan maddesi etrafında teşekkül etmiştir. Meselâ şu beyitleri okuyalım:¹

*İki 'âlem saydumuz oldu temâşâ bundadır
Aña bağlanmağa istiğnâ eder fitrâkümüz
Biz Hayâlî baħr-i tahkîkuz ne bilsün 'umkumuz
Zeylümüzde cüst-u-cü eden ĥas u ĥâşâkümüz*

*Ey Hayâlî gerçek erler eşiginle şoyunub
Bu yalan dünyâ libâsından ferâgat isterüz*

*Deseñ altun beneklü câmelerle 'izz ü nâzum var
Benüm hem kanlu kanlu dâğlarla yüz niyâzum var
Olaldan bâğ ı ĥüsnün sen tezerv-i nâz-perverdi
Gönül derler henüm de bir şikâr-ı şâhbâzum var
Eger sen 'âleme pertev şalar bir mihr iseñ ben hem
Biĥamdillah maĥabbet şem'iyem süz ü güdâzum var*

*Bir nazarda baña beñzer lâle-i şahrâ-yı ĥam
Merdüm-i çeşmüm gibi dâ'im libâs-ı ĥün geyer*

*Çeşm-i terden şakla yâ Rab nem ĥapub jeng olmasun
Çihre-i dildâr kim âyine-i Çin kendüdür*

¹ Bâki divanı matbu olduğu için ondan misal alınmamıştır.

*Germ olduğunda hüsine görse cemālünü
Girer hicāb-ı ebre olur şemsār şems
Yakdı sipihr sinesine dāğ-ı mihrünü
Oldı o dāğ ey yüzi gül nāmdār şems*

Bâki'yi İran şairleri ile karşılaştırdığımız zaman, bir iki mefhum müstesna, daima o şairlerin klâsik hale getirdikleri hayal âlemi içinde dönüp dolaştığını ve o maddeleri zekâsı ile İran şairlerini dahi hayran edecek bir maharetle işlediğini görürüz. Onun haricine adım atmamıştır. Bâki ile Hâfız arasında yaptığımız bu tecrübe yukarıda arzettiğimiz neticeyi vermiştir.

Hayalî, Bâki'nin kullandığı tekmil müşebbehünbihleri kullanmış, onlara hususî heyecan ve lirizmini verecek şekilde tasarruf etmiş, bundan başka da bir hayli orijinalite göstermiştir. Eserinde islâmî edebiyattaki kıssa ve rivayetlere de Bâki'den daha fazla yer vermiştir. Makalenin sonuna ilâve edeceğimiz parçalar bunu isbat eder.

4. Bâki'de mahallî renk yok denecek kadar azdır. Hayalî, muhiti ile çok alâkardır. Bilhassa deniz Hayalî'yi çok cezbetmiştir. Bâki'de deniz yok gibidir. Bu da Hayalî'nin şiir heyecanını zekâsından değil, ruhundan aldığını gösterir.

Meselâ Edirne için yazdığı gazel:

*Çün şitâ faslında tuğyân eyler âb-ı Edrine
Ey gönül seylâb-ı meyle ol harâb-ı Edrine
Kârbân-ı işrete lâyıq mıdur Yûsuf-mişâl
Çâh-ı humda muntazır olmak şarâb-ı Edrine
İşidüb vasfın Stanbuluñ cemende goncası
Ağzı suyn akıdur budur gül-âb-ı Edrine
Rûzigâr ile Stanbula gubârum erse ger
Eyler idüm cismümi yârân türâb-ı Edrine
Her menâr oldu Stanbuluñ teninde bir elif
Rağm kılmaz mı Şeh-i gerdün cenâb-ı Edrine
Devr elinden çekdiğüm cevri temâşâ kıl deyü
Çağırır savt-ı hazîni ile dolâb-ı Edrine
Biz Hayâlî yâr ile 'azm-i Stanbul eyledük
Ba'd ez-în olsun selâmet şeyh u şâb-ı Edrine*

*Kandillerle zeyn degüldür menâreler
Sen mâht görmege yer ınđi sitâreler*

*Şâdî belürse ğussa u ğamla dolar gönül
Düşmen görünse meyl-i re'âyâ hışâredür*

*Ol siyeh-hâl ile yâruñ kaşı üstünde gözi
Rum Sultânı kolında beñli şâhîn kendüdür*

*Keşti-i bâdeyi gel Tuncaya karşı çekelüm
Ey diyen Edrinede zevk-i Stanbül olmaz*

*Adın añmazduñ ey şofi dañi firdevs-i a'lânüñ
Eger ra'nâların görseñ Stanbul u Galağanüñ*

*Akşehire alnuñi yüzüñi Aydın iline
Kara saçuñi mülk-i Karamana virmezem*

5. Bâki gazeliyatında büyük bir ihtirasa yanaşmayan, nadiren ulviyete temayül eden bir aşk ile insan güzelliğinin klâsik âlemde tebellür etmiş umumî madde ve tasavvurlarını terennüm eder. Bunlarda gayesi bir cinas veya tevriye san'atı yapmak veya beyit içinde hendesi tenazurlar çizmektir. Bu yolda hakikaten büyük zekâ eseri gösterir. Bu zekâ eseri dikkati kendine o derece çeker ki okuyan san'atkârın gayesini tayin edemez. Ruh, kendini uyanıklık âleminde ayırıp kendine çeken bir vecit ile uyanıklık âlemine atan bir zekâ tezahürü arasında bocalar durur. Büyük san'atkârlar, meselâ Fuzulî'de, bunu yapar, onda da çok tasannu vardır. Fakat zekâ eseri o derece duyulmaz derecede gizlenmiştir, ki ruh kendini ister istemez duygunun sarhoşluğuna bırakır. Bu tasannuu duymaz; ararsa, bulur. Elbette takdir buyrulur, ki şiir yalnız bu kalıp zerafeti değildir. Şiir bir neticedir. Sebebi maddî ve manevî, içten veya dıştan gelen bir ihsasın ruh muvazenesinde yaptığı sarsıntıdır. Bu sarsıntıyı bize arzeden eserin gayesi yalnız ruhun bu perişan manzarasını göstermek değil, bizi o perişanlığa sebep olan ruhi halete sürüklemektir. Mekanizması tamamen zihni ve zekânın elinde olduğu için, psikolojik insicama tamamen aykırı olan bu ruh muvazenesizliği tezahürünü ölçülü ve musanna beyitler içinde göstermek eski sanat telâkkisinin bariz bir vasfıdır. Büyük san'atkârlar kudretli şahsiyetlerinin ağır basması ile bu ölçülü âlem içinde büyük başarılar göstermişler, fakat zihni vasfı galip olanlar zekâ oyuncakları içinde bucalayıp durmuşlardır. Birincileri, zaman tasfiyeye uğratamaz; fakat ikinciler sönüp gitmeğe mahkûmdür. Bâki elbette yalnız zekâ oyuncuğu içinde boğulmuş değildir. Şairliği ve selim zevki çok muvaffakiyetli eserler vermiştir. Fakat hâkim vasfı zekâdır. Ve Hayalî ile yan yana gelince Hayalî'nin kendini

bütün heyecan ve hassasiyete vermiş ruhu yanında sönük kalıyor. Çünkü Hayalî tasannu içinde bize engin bir hayecan maddesi vermesini bilmıştır. Bunu Bâki'de bize Kanunî mersiyesinde ne muvaffakiyetle verir. Çünkü o hâdise hakikaten şairi çok derin sarsmıştır. Ve sarsılan da Bâki'yi kendine çok bağlayan ikbal idi. Fakat bereket versin korktuğuna uğramadı.

6. Hayalî hayat ve tabiatın çeşitli manzaraları üzerine hayalini sevk etmiştir. Eserleri çok def'a sentetik, ruhanî ve ulvî bir azameti, bazan parlak ve mümtaz bir hayalî, bilhassa derin ve içli bir aşkı, rind, avâre bir hayatı aksettir. Bu dergide bize ayrılan sahife, sayısını aşmamak için, ancak bir kaç beytini zikredebilceğiz. Bu beyitleri ibda eden ruh üzerinde çok derin tahliller yapmağı sayın okuyuculara bırakıyoruz:

*Deyr-i 'âlem pürşadâdur erğanün-ı âhdan
Ah eger gam perde bağlarsa bu kânün üstine*

*Hasedden yire çalmış şîr-i çarh evreng-i hoşîdi
Görüb Kayısı peleng-i kulle-i kühsâra yasanmış*

Hayâlî Ka'be-i derdüm libâsum dūd-ı âhumdur

*Nâr-ı dilden zâhir etsem bir şerer 'âlem yanar
Dursa bir dem sîne-i süzânum içre gam yanar*

*Benden sipîhr 'özü diler mihr-i subh ile
Ağzında fiğ gerdeni gördüm kefen çeker*

*Hîmmet-i bahrinde ednâ bir habâb eyler kıyâs
Âsumânuñ haymesin sulţân-ı istiğnâ-yi 'aşk
Perde-i dilden libâs eylerdi 'aşîk olmasa
Müste'ârî câmeden fâriğ kad u bâlâ-yi 'aşk*

*Hânîkâh-ı çarhda bir mürşid-i nūrânîdür
Nürdan seccâdesi düşında seyr eyler güneş*

*Bu şahrânuñ eder her murğı bir vâdide peruvâzi
Göñül küy-ı cününde zevk eder zâhid cinân gözler*

*Dilden ne resme dūr ede göz yaşları gamum
Raqs edemi terâne-i enhâra kühsâr*

*Aşiyân-ı hülbülün başında güller kanlu dâğ
Şâh-ı gül olmuş gülistân içre Mecnûnvâr mest*

*Eşcâr-ı kûhsâr baña kol salub dedi
‘Uryân-ı ‘aşk olub bize gel cāmeyi dağıt*

*Ten-i zerdümde her tîrûn olalı kana müstağrak
Neyistândur ki peydâ eyledi fasl-ı hazân âteş*

*Mâhiler mûkrâş olub mâ’î kumâşa girdiler
Kesdi deryâ kıaddüne lâyıq libās-ı nāzenin*

*Gün riştesi ile olsa nola germ müşteri
Yūsuf-izâr dilberüme çarh bivedür*

*Komuş bir taşā Mecnûn başı görmüş düşde Leylâsin
O taşā nice yıllar ara kuçmuş ara yasadanmış*

*Duâ yerine kelâm et hadîs-i Leyliden
yoluñ düşerse varırsañ mezâr-ı Mecnûna*

*Çihresin berg-i hazân etdi Hayâlînüñ felek
Sen bahâr-ı hüsne anı bergüzâr etmek nice*

*Sarı altunlu serâserlerle kim görse seni
Sanar ey meh çeşme-i horşide girmiş bir melek*

*Sen mey içdüke ‘izâruñ üzre çeşmüñ sürh olur
Lâle otlar Çîn gülistânında bir âhû-yı misk*

*Bir kebüterdür Hayâl-i zülf-i yâr ey dide kim
Eşk-i sîmînüñden ayağına halhâl eyledün*

*Beñzedi kanlu gözü hâkister içre ahkere
Yanalı odlara cism-i nâtüvânı bülbülün*

Her iki şairin divanlarını mısra mısra tetkik neticesinde vardığımız kanaat şudur:

Geniş mutasavvuf ruhu ile, parlak ve geniş bir âleme yayılan Hayalî ile birinci plânda gözüken içli aşkı ve orijinalitesi ile Bâki'den çok üstün bir san'atkârdır. Bizce hayatın en feci manzaralarından birini göz önünde canlandıran ve her bakımdan bir tek kelimesine dokunulamayacak kadar pürüzsüz olan yalnız şu beyit devamıza şahit olabilir:

*Garibündür anı hoş tut efendim işte biz girdük
Gönül derler ser-i küyünde bir dîvânemüz kaldı*
